

Den nyttigste ... -

RSS-abonnement i iGoogle:

Redaktion og fotos: Bjørn
Andersen

Artiklen til print:

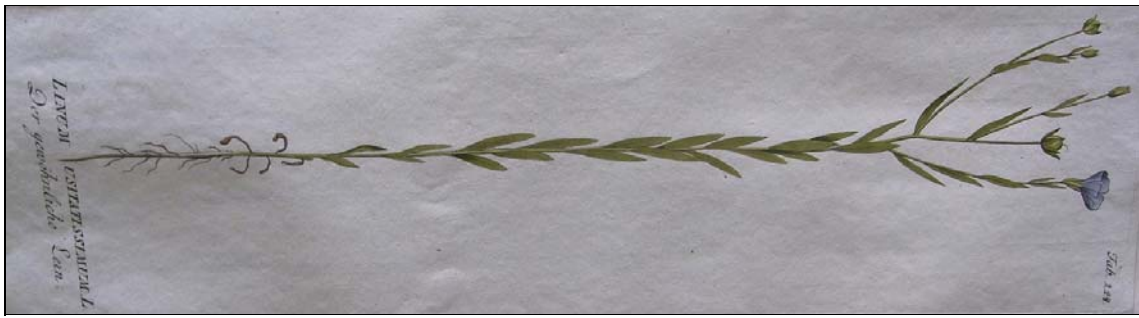

Den nyttigste ... *Linum usitatissimum*

10 minutters foredrag på Tersløsegaard på Holbergdagen 15. august 2010

Af Peter Wagner

Linum usitatissimum her efter Joseph Jacob Plenck's *Icones plantarum medicinalium*. Plenck var botaniker i Wien og levede fra 1735 til 1807. Du kan forstørre billedet ved at [klikke](#) på det.

Hør, *Linum usitatissimum*, er en eenårig femtalsplante med blå blomster. Aftryk af frø i lerkar viser, at den har været dyrket i Danmark i hvert fald siden jernalderen. Den anvendes medicinsk, til fremstilling af olie og fremstilling af taver. Olien udvindes af frøene, taverne af den grønne plante.

Blå hør på Frilandsmuseet i Brede (sommeren 2011). Den blå hør blomstrer tidligere end den røde. Et billede af tærskehör findes i Gram, Jensen og Mentz: *Nytteplanter*, København 1937, s. 365.

Olien udvindes af en underart *Linum usitatissimum* var. *humile*, Springhør eller Klanghør (kapslen med frøene springer op). Denne underart menes at stamme fra Middelhavsområdet. Taver til spinding og vævning udvindes af *L. usitatissimum* var. *vulgare*, Tærskehör. Denne menes at komme fra Sydøstasien.

Hvor meget der blev dyrket i Danmark-Norge og hertugdømmerne i middelalderen, ved man ikke meget om, udover, at der blev dyrket noget, idet hør nogle steder var belagt med tiende-afgift eventuelt betalt som hovspind.

At det har været nødvendigt i et eller andet omfang at skaffe hør til fremstilling af klæde, fremgår tydeligt af, at i middelalderens senere del var prisen på lærred ca. tre gange så høj, som prisen på vadmel, altså den groft vævede uld, som normalt blev fremstillet på gårdene. Der har, heller ikke middelalderen, været en hjemlig produktion af hør, der var stor nok eller god nok til at tilfredsstille efterspørgslen i byerne. Det ses af bestemmelser i stadsretterne fra 1400-tallet, der regulerede handel med indført hør.

I det 18. århundrede, som interesserer os mest her, har vi fra første del af århundredet ikke mange oplysninger, statistikker var endnu ikke blevet almindelige. Vi ved dog, at bondestanden, der udgjorde mere end 80% af befolkningen, var selvforsynende med uld- og hørvarer. Vi ved yderligere, at der i Vestjylland kun produceredes uld, jorden kunne ikke bære hør, den dyrkedes i det øvrige land, dog mest intensivt i Sundeved i Sønderjylland.

Da høsten i Danmark var for lille og usikker til at dække behovet, importeredes i hvert fald fra slutningen af det 17. århundrede og hele det 18. og 19. århundrede igennem store mængder hør fra østersøområdet navnlig Riga, der gik under navn af russisk eller polsk hør.

I Jylland og på øerne har købmændene i provinsbyerne, navnlig Ålborg, Randers, Århus, Haderslev og Ribe indkøbt hørren og vidersolgt den til brugerne, der færdigbehandlede den, spandt den og vævede den. Dette var kvindearbejde.

På Sjælland og Lolland Falster var mønstret lidt anderledes, idet vævningen i vid udstrækning udførtes af professionelle vævere, der var af hankøn. Det skyldes at hoveriarbejdet var så hårdt på disse øer, at man ikke havde tid til at væve så meget, at der var overskud til salg.

Væverstue fra Tystrup som den var i midten af 1800-tallet, Frilandsmuseet.

Se museets beskrivelse på: <http://www.natmus.dk/sw4660.asp>

Hjemmeforbruget blev for det meste altid dækket ved husflid, kun når der var overskud, blev der solgt til byerne eller eksport. På Sjælland var hørspinding og vævning i høj grad blevet fremmet af hosekræmmere, der afsatte deres varer i København. De havde direkte opmuntret bønderne eller måske snarere bønderkonerne til arbejdet.

Frederik IV beskyttede 1710-1720 denne handel mod uld- og hørkræmmerlavene i byen, der klagede over, at hosekræmmerne gik dem i næringen. Regeringen ønskede nemlig at fremme selvforsyningen og holde lavs priserne i skak. På grund af den store landbrugskrise, der indtraf omkring 1720 og varede til 1740'erne, oprettede kongen i 1735-36 en slags handelsministerium, Kommercekollegiet, og en af dets embedsmænd, Otto Thott, søgte på den tid at skabe overblik over Danmark-Norge's økonomi.

Af hans *"Uforgribelige Tanker om Commerciens Tilstand"* (1735-1736) fremgår, at Hør og Hamp er så vigtige råstoffer, at man burde "lægge mere Vind paa" dem, end man gjorde. Han anbefalede, at man, da man importerer så meget lærred, sparer mellemandleravancen ved at importere direkte fra Leipzig og Schleisen i stedet for at få det over Hamborg. Han beklagede, at vi "faar fast alle vore Lerreder" fra Tyskland over Holland. Det var, set med tidens opfattelse af økonomi, ikke godt. Så meget som muligt skulle produceres indenlands, så meget mere, som man havde et stort problem med subsistensløse, tiggere etc. som man gerne ville have i arbejde. Dertil kræves såvel råstoffet, i dette tilfælde hør, og uddannet arbejdskraft, spindere, vævere, farvere m.v.

Man måtte, mente Thott, derfor undersøge, om råvare haves i landet eller let kan skaffes andensteds fra, om den forarbejdede vare kan afsættes, især indenlands, og om mange folk kan ernæres derved "Saaledis er en Fabriqve, hvor mand tillige spinder, langt nøttigere, end dend hvor mand alleene væver, efterdi det Stk: Tøy som een kand væve udfordrer 5 eller 6 Spindere". Derfor opregner Thott blandt de Manufacturerer, der bør oprettes "alle Slags Lærreder, i sær grove. Hør kand haves fra Øster Søn og Debiten (= Afsætningen) hos os selv findes; dog maatte mand tillige see paa Spindierne. Paa nogen Tiid indføres een Deel Polsk Garn, som i saa Maader maate forbydes. Thi ellers er det dog bedre, at Garn end at Lærret indføres".

Altså mest muligt arbejde indenlands og helst også produktion af råvaren Hør. Her lå det dog tungere. Hør indgik ikke i normalt ikke i trevangsbruget, så hvis bønder skulle dyrke det, måtte det være på deres eget jordstykke, toften. Hvor det indgik i vangeskiftet, blev det dyrket efter byg.

Det var derfor naturligt, at Kommercekollegiet nedsatte en linnedspindedirektion. Der oprettedes et linnedspinderi i tilknytning til et linnedvæveri, som Frederik Holmsted (der sad i direktionen) drev på Christianshavn. Hensigten var, at fattighuslemmer skulle udgøre arbejdskraften. Problemet var, at man var nødt til at importere hør og specialister i spinding og

vævning. Fabrikken begyndte at levere i 1743.

I det første forsøg på en oversigt over rigernes økonomi, der er offentliggjort, Erich Pontoppidan's "*Forsøg til en dansk oeconomic Balance*" fra 1759 oplyses, at Bondestanden i Danmark er næsten helt selvforsynende med Uld- og Linnedvarer: "Hver landsby har sine Manufacturer, skiønt de ikke ansees derfor. I mange, ja vel de allerfleeste, særdeles jydsk og fyenske Bondehuse væves enten uldent eller linnedet. Følgelig kan vore Købstadsfabriquer ikke have nogen synderlig Debit eller Afsætning paa sine Varer udenfor Stæderne..." Med andre ord kunne fabrikken i København ikke afsætte sine produkter hos størstedelen af landets befolkning.

På Sjælland og Lolland lagde hoveriet beslag på de fleste kræfter (hoveriet var her hårdere end i resten af landet) så her var husflidsproduktionen mindre, men formentlig nok til at dække hjemmeforbruget. På Fyn var produktionen stor nok til salg i byerne, I Østjylland og Slesvig, var der særlig stort overskud bl. a. fordi der var let adgang til import fra Østersøområdet, og den gode jord tillod dyrkning af hør. Fra Randers, Ribe og Ålborg udførtes meget lærred til København. Det menes, at i hvert fald en del af produktionen finansieredes som forlagsproduktion, d.v.s. at købmanden indkøbte hørren og leverede til spinderskerne og væverskerne, og formidlede salget. I egne med utilstrækkelig hør dyrkning skulle væverne indkøbe den dyre hør, så forlag var en mulighed. Ellers måtte de købe i små portioner og sælge i tilsvarende små mængder, så mellemhandlerne kunne presse prisen. Der vides kun lidt herom, fordi mængderne var små og hverken købmændene eller arbejdstagerne førte regnskab. Det kendes dog, at opkøbere drog omkring og købte op direkte fra gårdene og solgte i byerne.

Primitiv ovn til tørring af hørstængler. Ovnens har stået på gården Kattækær på Skovby Mark ved Leby på Ærø; gården var så stor at den havde egen ovn. De andre gårde i nærheden var fælles om en anden ovn; ovnen var opført ved et dige, på en sokkel af kampesten og opbygget af en type teglsten der ellers blev brugt til brønde. I den øvre del har der været 4 tværgående jernstænger som man har kunnet lægge stænglerne på. Hvornår ovnen blev bygget vides ikke - men nok ret sent, dvs på en tid hvor det endnu var udbredt at tilvirke hør på gårdene - og hvor man var kommet i gang med at producere den særlige type af teglsten, måske i midten af 1800-tallet? Kai Uldall tog i 1927 et S/H foto af ovnen, mens den endnu stod på gården men hvor man ikke længere brugte den. Kai Uldall's foto er optrykt i Hanne Frøsig's artikel: *Hørren tørres* i *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1967, s. 115-128. Her er en beskrivelse af hvordan hørbehandlingen foregik, tegninger i 1:30 samt fotos fra nedtagningen og den senere genopførelse på Frilandsmuseet

Flere af disse handlende var kvinder. Den kendteste, Cathrine von Nessen (1700-1762) fra Haderslev købte op lokalt og drog til Odense, Sjælland og især København med kniplinger, uldne strømper, dynevår, lommeværkløder, hør- og blårlærred og uldtøj. Datteren og tjenestepigen deltog også, både før og efter hendes mands død (han var feltskær). Hende ville Holberg, den store kvindesagsforkæmper, have elsket. Lærreds- og uldprodukterne sendtes også til København med skib, både det, der var produceret i byerne af professionelle vævere og husfliden fra landhusholdningerne.

Enevældens indstilling til hør- og uld var, som det er fremgået, inkonsekvent. Man støttede fabrikken i København, men beskyttede stadig landsbyproduktionen. Selvom det var landsbyværerne forbudt at fremstille flere lærredstyper ifg. Chr. V.s Danske Lov, (3. Bog, 13. Cap. 23) så tillod kongen fra 1744 bønderne at forarbejde varer til salg, såvidt håndværkerne ikke led skade derved. Under de omstændigheder var det svært at få fabrikken til at betale sig. Da der samtidig var stigende konkurrence fra import af bomuld og bomuldsvarer, var det svært at få enderne til at mødes.

Ingen Haandverksmand maa boe paa Landsbyen, undtagen Grovsmede, Tømmermænd, Bødkere, Teglblændere, Pottemagere, som gjøre sorte Potter, Hiulmænd, Murmestere, Skindere, Vævere, som væve Vadmel, Blaar- og Hampelærret, Skrædere, som sye Vadmel, og de Skomagere, som sye Bønderskoe.

3-13-23 efter *Danske Lov af 1683 i digital udgave*, se: <http://bjoerna.dk/>

Dette var situationen ved Holbergs død i 1754. De økonomiske forfattere, der begyndte at gøre sig bemærkede påpegede to problemer ved husflidens hør: både den spundne tråd og det vævede stof var for uensartet. Derfor fortsatte importen af de fine kvaliteter af lærred (og uld). På nogle herregårde imødegik man dette problem ved at professionalisere produktionen.

Det nævntes ovenfor, at en del af betalingen af landgilde kunne være hovspind, altså spundet garn. På nogle herregårde oprettede ejerne derfor fabrikker. Den store overhofmarskal A.G. Moltke oprettede 1752-1753 en lærredsfabrik i Arnøje, hvor drenge skulle udlæres til vævere, på Tryggevejle indrettedes en stampemølle, farveri og overskæreri. Andre godsejere oprettede spindeskoler, hvor piger lærte at spinde, hvad de derefter gjorde hjemme, vævningen udførtes af vævere (Tåsinge, Hvidkilde). På Gudumlund og Brahetrolleborg oprettedes spindeskoler. De mest succesrige tiltag var storkøbmanden og bondesønnen Niels Rybergs. Som medlem af ledelsen af spindehuset i København fik han indkaldt engelske vævere til at forbedre kvaliteten og under ledelse af en indkaldt tysk ekspert Voelcker anlagde han en fabrik på Øbjerggård. Da dette skete, var hovspinding blevet forbudt af Struensee i 1771. Ikke desto mindre fremstillede fabrikken i 1786 96.000 alen drejel, damask og fint lærred. Der oprettedes på Lykkenssæde under Brahetrolleborg et høravlingsinstitut i 1790erne, så der skete noget.

Den hjemlige produktion klarede sig derfor trods stigende konkurrence fra importerede garner og stoffer, navnlig bomuld og silke, der blev mere eftertragtede med den stigende velstand, som handelen og de stigende kornpriser medførte. Hørproduktionen var svingende, afhængig af udvingene i priserne på importeret hør. Fastlandsspærringen under Napoleonskrigene styrkede industrien, ligesom de to verdenskrige forlængede levetiden for den hjemlige hør- og linnedproduktion. men forbi var det i 1950erne. Hvis der i dag er hør dyrkning i Danmark har den næppe økonomisk betydning.

Det kan konkluderes, at det er sandsynligt, at Holbergs bønder har dyrket hør, sandsynligvis i deres tofte og muligvis udover fremstilling til hjemmbrug har leveret til de hosekræmmere, der solgte i København.

En PDF-udgave af planchen af den **blå hør** kan hentes på adressen:

<http://holberg.nu/Linum-usitatissimum.pdf>

* * *

Povel Juel udgav bogen *En god Bonde* i 1722, heri er en drøftelse af hvordan man skal bære sig ad hvis man vil dyrke hør, følg henvisningen på:

<http://holberg.nu/i-denue-jueltid.htm>

* * *

Alle kommentarer og spørgsmål til dette nummer af **holberg.nu** vil være velkomne.

En kontaktmulighed kan findes øverst th. [i HTML-udgaven].
